

**KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI**

**BALBAY BAATIR DESTANININ YAZMASI
(İNCELEME-METİN-DİZİN)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf GÜNDÜZ

**Danışman
Dr. Mirzat RAKIMBEK UULU**

BIŞKEK 2019

ÖZ

Yazar : Yusuf GÜNDÜZ
Üniversite : Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı : Türkoloji
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XVIII + 207
Mezuniyet Tarihi : 20 /06 / 2019
Tez Danışmanı : Dr. Mirzat RAKIMBEK UULU

BALBAY BAATIR DESTANININ YAZMASI (İNCELEME-METİN-DİZİN)

Çalışmamızın konusu; Kırgızistan Kol Cazmalar Fondu 7 numaralı dosyada yer alan, Dr. Mirzat RAKIMBEK UULU tarafından temin edilen Balbay isimli el yazması eserdir. El yazması eserin dil bakımından özellikleri incelenerek ne zaman, nasıl, ne için ve ne gibi özelliklere sahip şeklindeki sorulara cevap aranmıştır. Eserin yazarı Belek SOLTONOYEV ve konusu Balbay EŞKOCO UULU'nun arasında henüz yarım asır geçmemiştir ki Balbay Batır'ın Destanını Belek Soltonoev kayda geçmiştir. Eser, her ikisi de Kırgız Tarihi bakımından önemli bir yere sahip, biri mızrak biri kalem tutan şahsiyetlerin birbirlerine benzeyen yönlerinin aksettiği bir eserdir.

Çalışmada Arap harfli Kırgızca metin olan Balbay Baatır el yazması eserin transkripsiyon çevirisi yapılmış, imla, ses bilgisi, şekil bilgisi, sözcük bilim bakımından incelenmiş ve sözlük dizin oluşturulmuştur. Çalışma giriş, dört bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde el yazması eserin özellikleri tanıtılmış ve daha önce yapılan çalışmalara değinilmiş, eserin yazarı Belek Soltonoyev ve eserin konusu Balbay Batır hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca çalışma yöntemi, sorun, çalışma uzayı vb. konulara değinilmiştir. Birinci bölümde eserin ayırd edici imla ve ses bilgisi özelliklerine değinilmiş, Çağatayca ve Osmanlıca ile olan farklarından bahsedilmiş, Çağdaş Kırgız Türkçesi bakımından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde şekil bilgisi ve sözcük bilim bakımından değerlendirilen eserin yapım ve çekim ekleri ele alınmış, Çağdaş Kırgız Türkçesi ile karşılaştırılmıştır. Sözcük bilim kısmında eserin kelime kadrosu çeşitli kategorilerle sınıflandırılmıştır. Üçüncü bölümde metnin latin harfli transkripsiyonu yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise sözlük ve dizin eklenmiştir. Sonuç bölümünde; yapılan çalışmanın amacı ve çalışma boyunca elde edilen veriler doğrultusunda sonuç ve bulgulara yer verilmiştir.

Eserin yazım tarihi hakkında bilgi olmamasına karşın yazarın üç alfabeyi de (Arap, Latin, Kiril) kullandığı el yazması eserden anlaşılmaktadır. Bu durum eserin 1926 -1938 tarihleri arasında yazıldığı izlenimi vermektedir. Eserin dil özellikleri incelendiğinde Çağdaş Kırgız Türkçesine göre çok az farkların olduğu göze çarpmaktadır. Yani eser döneme ait Kırgızca bir eserdir. Bu durum imla ve ses bilgisi kısmında ortaya çıkmış ve diğer bölümlerde Çağatayca ile karşılaştırmaya gerek

kalmadığı ve eserin daha çok Kırgız Türkçesine yakınlık gösterdiği anlaşılmıştır. Zaten eserin kurgusal yönü ve biçimi geleneksel Kırgız destanlarına benzerlik göstermektedir. Eserde geçen yabancı sözcüklerin çoğunluğu Kırgızca ses uyumuna uygun hale getirilmiştir. Sözcük bilim temelinde ele alındığında; eserin Kırgız kültürünü, özellikle baatırlık, savaşçılık, atlar, kışlak yaşamı ve dönemin kargaşalı ortamını (19. yüzyıl) aksettiren kelime kadrosuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda en dikkat çekici durumlardan birisi; dağ, nehir, ova gibi coğrafi adlandırmaların dışında dağın, nehrin bir çok farklı özelliği baz alınarak değişik isimlendirilmelere gidilmesi, aynı şekilde at, deve, kartal gibi hayvanların her yaşında farklı bir isim almasıdır. Çalışmada yukarıda bahsedilen durumlar örnekleriyle incelenmiş ve detaylandırılmıştır.

Anahtar sözler: Balbay Baatır, Belek Soltonoyev, destan, el yazması eser, Arap harfli Kırgızca vb.

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Юсуф ГҮНДҮЗ
Университет	: Кыргыз- Түрк Манас университети
Багыты	: Филология (түркология)
Иштин сыпаты	: Магистратуралык диссертация
Беттердин саны	: XVIII + 207
Бүтүрү датасы	: 20 /06 / 2019
Илими Жетекчи	: PhD доктору Мирзат РАКЫМБЕК УУЛУ

«Балбай баатыр» чыгармасынын кол жазмасы (анализ, текст, сөздүк-көрсөткүч)

Ишибиздин темасы – кол жазмалар фонду номер 7- папкада жайгашкан, PhD доктору Мирзат РАКЫМБЕК УУЛУ тарабынын фондудан сүрөттөрү тартылып алынган Балбай аттуу кол жазма болуп эсептелет. Кол жазманын тилдик өзгөчөлүктөрү талдоого алынып качан, кандай, эмне үчүн жана өзгөчөлөгү эине деген суроолорго жооп изденилген. Кол жазманын автору Белек СОЛТОНОЙ УУЛУ жана темасы Балбай ЭШКОЖО УУЛУнун ортосунан жарым кылымдык убакыт өтө элек чакта Балбай Баатырдын дастанын Белек Солтоной уулу каттап алган. Чыгарма – ар бири кыргыз тарыхы үчүн чыгаан кишилер болуп бири найза кармап бири калем камынган ушул инсандардын бири бирине окшошуп калган жерлеринин көрсөтүп турат .

Иште арап тамгалар менен жазылган Балбай баатыр дастаны кол жазмалык чыгарманын латын арибине транскрипциясы жасалып, орфография, фонетика, морфология, лексикологиялык жактан талдоо жүргүзүлгөн жана сөздүк-көрсөткүч жасалган. Иш – киришүү, төрт бап жана корутунду бөлүктөрүнөн турат. Киришүү бөлүгүндө кол жазма тууралуу маалыматтар камытылып ал тууралуу мурунку изилдөөлөргө сереп салынылган. Кол жазманын автору Белек Солтоной уулу жана Балбай баатыр туурасында маалымат берилген. Айрыкча, изилдөөнүн методикасы, чеги жана башкалар тууралуу да маалымат берилген. Биринчи бапта кол жазмага таандык орфографиялык жана фонетикалык өзгөчөлүктөрү, Чагатай жана Осмон тилинен айырмаланган жактары айтылып, азыркы кыргыз тили боюнча салыштыруу жүргүзүлгөн. Экинчи бапта морфология жана лексикологиялык өзгөчөлүктөр изилденген. Мүчөлөр азыркы кыргыз тили менен салыштырылган жана сөздөр шарттуу семантикалык топторго ажыратылган. Үчүнчү бапта тексттин транскрипциясы латын ариби аркылуу жасалган. Төртүнчү бөлүктө көрсөткүч-сөздүк кошулган. Корутунду бөлүгүндө корутунду – иштин максаты жана табылгылардын негизинде жазылган.

Кол жазманын тарыхы тууралуу маалымат жок болсо да автордун жазуу учурунда үч тамганы да (арап, латын жана кирил) колдонгону тексттин өзүнөн көрүнүп тургандыктан чыгарманын 1926 – 1938 жылдары аралыгында жазылышы керек деген пикир туулган. Кол жазманын тилдик өзгөчөлүктөрүнө карай азыркы

кыргыз тилинен аябай аз айырмаланганы көрүнөт. Башкача айтканда чыгарма өз убагына таандык кыргызча чыгарма болуп эсептелет. Бул жыйынтыкка орфография жана фонетикалык кубулуштар аркылуу гана жетүүгө мүмкүн. Бул себептен улам калган бөлүктөрдө чагатай тили менен салыштырууга да жөн калбай калган. Ансыз деле чыгарманын түзүлүшү кыргыз дастандарынын түзүлүшү менен бирдей. Чыгармада колдонулган сөздөрдүн дээрлик басымдуу бөлүгү кыргызчалаштырылганы байкалган. Лексикологиялык жааттан караганда чыгарма кыргыз салтын, өзгөчө, баатырлык, жоокерлик, аттар, жайлоо жашоосу жана доордун (19-кылым) дүрбөлөң аквалын чагылдырган сөздөргө бай экени көрүнүп турган. Бул тууралуу көзгө эң илинээрлик өзгөчөлүктөрдүн бири бул – тоо, дарыя, өрөөн сыяктуу жалпы аталыштарга кошо тоо же дарыянын ар кайсы өзгөчөлүгүнүн негизинде аталыштардын колдонулуусу. Ошондой эле, жылкы, төө жана бүркүт сыяктуу жаныбарлардын ар бир жаш курагында бөлөк ысым менен аталган. Иште жогоруда аталган ар бир факты мисалдары менен деталдуу түрдө изилденген.

Ачкыч сөздөр: Балбай Баатыр, Белек Солтоной уулу, дастан, кол жазма, арап тамгалуу кыргыз тили ж.б.

АБСТРАКТ

Подготовил : Юсуф ГЮНДЮЗ
Университет : Кыргызского-турецкого университете Манас
Направление : Филология (Тюркология)
Тип диссертации : Магистрская диссертация
Количество : XVIII + 207
Дата окончания : 20 /06 / 2019
Научный руководитель : доктор PhD Мирзат РАКЫМБЕК УУЛУ

Рукопись произведения «Балбай баатыра» (анализ-текст-словарный указатель)

Темой работы является рукопись «Балбай», находящаяся в папке №7 фонда рукописей, копия которой осуществлена Dr.PhD Мирзатом Рахимбек уулу. С целью ответа на вопросы «Когда, как, почему была написана рукопись и в чём её уникальность?» были проанализированы языковые особенности рукописи. Тема рукописи «Ещё не пройдя полвека с середины Балбая Эшкожо уулу, Белек Солтоной уулу записал дастан Балбай Баатыра», автором которой является Белек Солтоной уулу. Произведение демонстрирует схожести между двумя личностями: держащим копье и держащим карандаш, оба из которых заняли значимые места в кыргызской истории. В работе осуществляется переписывание латинскими буквами транскрипции рукописного произведения «Балбай Баатыр», написанного арабскими буквами. Затем производятся орфографический, фонетический, морфологический, лексикологический разборы, и создан словарный указатель. Работа состоит из введения, четырёх разделов и заключения. Во введении рассматриваются особенности рукописи, а также производится обзор уже имеющихся исследований по этой теме. Также во вступительной части рассказывается об авторе произведения – Белеке Солтоноеве, и теме произведения – Балбай Баатыре. Помимо этого даётся информация о методике, проблеме, области и др. исследования. В первом разделе говорится об орфографических и фонетических особенностях произведения, различиях языка произведения с чагатайским и османским языками, также здесь осуществлено сравнение с современным кыргызским языком. Во втором разделе исследованы морфологические лексикологические особенности. Аффиксы были сопоставлены с современным кыргызским языком и были разделены на условные семантические группы. В третьем разделе транскрипция текста была передана латинскими буквами. В четвёртом разделе был добавлен словарный указатель. В заключительной части дано заключение, написанное на основе цели и результатов работы.

Хоть и информации о периоде написания рукописи нет, но исходя из того, что автор использует арабскую, латинскую письменности и кириллицу, можно предполагать, что рукопись была написана в период с 1926 года по 1938 годы. Судя по языковым особенностям, рукопись имеет совсем небольшие отличия от современного кыргызского языка. Таким образом, фонетические и

орфографические особенности достаточны для заявления о том, что произведение было написано на кыргызском языке, использовавшемся в тот период, и в остальных отношениях нет необходимости сопоставлять язык рукописи с чагатайским языком. К тому же строение произведения очень схоже со строениями кыргызских дастанов. И использованные в произведении заимствованные слова адаптированы под фонетические особенности кыргызского языка. Рассматривая с точки зрения лексикологии, то заметно, что произведение богато словами, отражающими кыргызские обычаи, в особенности, героизм, воинственность, кочевой образ жизни, а также нестабильную ситуацию описываемого времени (19 век). Поэтому по поводу, самое заметное то, что вместе с общими названиями гор, рек, долин используются названия, основанные на особенностях этих гор, рек, долин. Также по отношению к каждому возрастному периоду животных, таких, как лошадь, верблюд, беркут, используются отдельные названия. В работе все вышесказанные факты вместе с примерами детально исследованы.

Ключевые слова: Балбай Баатыр, Белек Солтоной уулу, дастан, рукопись, арабская письменность кыргызского языка и т.д.

ABSTRACT

Author : Yusuf GUNDUZ
University : Kyrgyz-Turkish Manas University
Department : Turkology
Quality of Thesis : Master's Thesis
Number of pages : XVIII + 207
Date of Graduation : 20 /06 / 2019
Thesis advisor : Mirzat RAKIMBEK UULU Associate

MANUSCRIPT ABOUT BALBAY BAATIR (ANALYSIS-TEXT-INDEX)

The theme of the work is the hand written piece named Balbay which was included in the 7th document of Kyrgyztan Handwriting Foundation provided by Dr. Mirzat RAKIMBEK UULU. By making researches on the linguistic futures of the piece, in this paper, answers are searched about when, how, and what for it was written and what kind of features it has got. As haven't passed even half century between the author of the piece Belek Soltonoev and the topic which focus on Balbay ESKOCO UULU, Belek Soltonoev managed to record the legend of Balbay Baatir. The theme of the piece is about the similarities of 2 important people who are important for kyrgyz history which one of them holds a pencil and one of them holds a spear.

In this paper, the text of the Balbay Baatir which was written with Arabic alphabet in a Kyrgyz language, was translated transcriptionally and its aspects of figure, spelling, phonetics are researched with the point of linguistics and according to the information that is found an index is made. The paper consists of introduction, 4 chapters and the conclusion part. In the introduction part, the aspects and features of the handwriting, previous works and researches on the work introduced, and information about Belek soltonbaev and Balbay Baatir. Also topics like method of study, the problem, and the sphere of studying is mentioned.

In the first chapter, the distinguishing of spelling and phonetic aspects of the piece is made and the language differences between the language of the text and the cagatay language and the Ottoman language are researched, and the text is evaluated according to the modern Kyrgyz language. In the second chapter, the piece which is evaluated by the shape of its language and the lexical aspects, is researched for its constructive and inflectional grammatic aspects. In the lexical part of the research, groups of words are categorized. In the third chapter, the transcription of the piece was made in the Latin alphabet. In the fourth chapter, the dictionary and the index is added. In the conclusion part, the aim of the paper, evidences and findings that are found by the researches are explained.

Even there is no information about when the piece was written, by looking at the text, it can be seen that the author applied 3 types of the alphabet (Arabic, Latin, Cyrillic). This situation shows us that it is possible that it may be written during the period of 1926-1938. When the linguistic aspects of the language is evaluated, it is found that there are not much differences between the language of the text and the modern Kyrgyz language.

So the piece is a kirghiz work that belongs to the period. This fact become visible during the period of lexical and phonetic evaluations, and it become unnecessary to compare the language of the hand writing with cagatay language. Already the fictional aspects of the work shows many similarities with traditional Kyrgyz legends. The majority of foreign words that are used in the text, are made suitable to the phonetics aspects of the kyrgyz language. When it comes to lexicon, it can be seen that the words used in the text, express the kyrgyz culture, heroism, war culture, and the complicated environment of the period (19th century). One of the remarkable situations is that, mountain, river and plains are not only named according to their

geographical names but also they named according to their different qualities. Also in the text, horse, camel, and eagles had different names according to their each stage of age. In the paper, the situations and topics above are explained with examples and they are detailed.

Keywords: Balbay Baatir, Belek Soltonoyev, Legend, handwritten work, kirghiz with Arabic Alphabet.

